

Faisal H. Husain'in "Sultan'ın Nehirleri: Osmanlı İmparatorluğu'nda Dicle ve Fırat" Adlı Eserinin Değerlendirmesi

A Review of "Rivers of the Sultan: The Tigris and Euphrates in the Ottoman Empire" by Faisal Husain

Faisal Husain, *Sultanın Nehirleri: Osmanlı İmparatorluğu'nda Dicle ve Fırat* (New York: Oxford University Press, 2021, 264+X s.). ISBN: 9780197547274

Trc. Bestami Bilgiç, "Sultan'ın Nehirleri: Osmanlı İmparatorluğu'nda Dicle ve Fırat", (Timaş, 2023, 336s.), ISBN: 978-605-08-4692-8.

Hakan Kaya

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, Dicle, Fırat, Nehir, Merkezi, Taşra

Keywords

Ottoman, Tigris, Euphrates, River, Central, Provincial

Faisal Husain'in, "Sultan'ın Nehirleri: Osmanlı İmparatorluğu'nda Dicle ve Fırat" adlı çalışması, Amerikan Çevre Tarihi Derneği tarafından verilen 2022 yılı George Parkins Ödülü'ne finalist olarak gösterildi. Yazarın çalışması 2022 yılı *Ottoman and Turkish Studies Association* ödülüne layık görüldü.¹ Akademisyen Husain'in, Anadolu ve Irak bölgelerinin çevre tarihi ile ilgili çalışmaları bulunmaktadır. Dicle ve Fırat nehirleri hakkında yapılan bu çalışma, Osmanlı sosyo-ekonomik ve çevre tarihi açısından oldukça önemli bir eserdir. Eser, giriş ve sonuç bölümlerinden hariç üç ana kısımdan meydana gelmektedir. Faisal, Dicle ve Fırat nehirleri hakkında yazmayı "Dicle ve Fırat'ın tarihini yazmak, zamanın parçaladığı bir yapbozu yeniden bir araya getirme girişimidir." sözüyle açıklamıştır (s. 5). Her yedi bölümde

1 Yazarın 2022 yılında çalışmasını hediye etme nezaketinde bulunması sonrasında çalışmanın kritiğini yapmaya karar verdim. Çalışmanın kritiğini bitirdikten sonra tercümesinin yapıldığından haberim oldu. Bundan dolayı çalışmanın tercümesinden herhangi bir şekilde yararlanmadım.

* Sorumlu Yazar: Hakan Kaya (Doç. Dr.), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Yeniçağ Anabilim Dalı, Türkiye. E-posta: hkaya@agri.edu.tr ORCID: 0000-0001-8904-965X

Atf: Kaya, Hakan. Faisal H. Husain'in "Sultan'ın Nehirleri: Osmanlı İmparatorluğu'nda Dicle ve Fırat" Adlı Eserinin Değerlendirmesi." *darulfunun ilahiyat* 34, 1 (2023): 323–329. <https://doi.org/10.26650/di.2023.34.1.1280428>

en azından belirli bir toplumsal grubun yerel hikâyesine yer vermiştir. Çalışmada Diyarbekir'in nehir sal ustalarına, Birecik'in marangozlarına, Rumahiyye'nin çiftçilerine, Haseki'nin sınır sakinlerine ve Bağdat'ın köle askerlerine değinildiği, bu toplumsal gruplar bir bütün olarak değerlendirildiğinde bunların hikâyeleri Dicle ve Fırat havzasında Osmanlı dokusunu ören unsurlar olduğu görülmektedir. Her bir bölümde bunlar merkezi karakterler olarak öne çıkmaktadır. Bu ikiz nehirlerin varlığı bölgedeki herhangi bir doğal güçten daha fazla, suyun ve iktidarın birbirine olan inkar edilemez bağımlılığını ortaya koymaktadır. Yazar, çalışmanın giriş kısmında Dicle ve Fırat nehirleri ile dünyanın en büyük nehirleri olan Amazon, Kongo ve Nil gibi nehirlerin drenaj havza alanları ile Dicle ve Fırat nehirlerinin yıllık ortalama drenaj ölçümlerinin karşılaştırmasını yapmaktadır (s. 7-8).

Birinci bölüm, Osmanlı'nın Safeviler ve Memlûkler üzerine başlattığı seferlerde kullandığı argümanları ve meşrulaştırıcı gerekçeleri konu edinmektedir. Çalışmada Osmanlı'nın 16. yüzyılda doğu seferleriyle Dicle ve Fırat havzasını nasıl birleştirdiği ve bu seferlerin bölgede Osmanlı'ya nasıl fırsatlar sunduğu güzel bir şekilde izah edilmektedir. Dicle ve Fırat nehirleri aracılığıyla orduya sağlanan lojistik desteğin öneminden de bahsedilmektedir. Yazar, bunun yanı sıra Osmanlı'nın Irak'ta merkezi otoriteyi sağlamasında Dicle ve Fırat'ın rolüne odaklanmaktadır. Husain, Osmanlı'nın Dicle ve Fırat aracılığıyla nehir taşıma sistemini nasıl geliştirdiği, müstahkem şehirlerin nüfuzunun nasıl arttırdığı ve kırsal bölgede Osmanlı otoritesinin nasıl güçlendiği üzerinde durmaktadır. Birinci bölümde 16. ve 17. yüzyıllar arası Dicle ve Fırat nehirlerinin alt yapısının kurulması ve nehirlerin dönüşümüne odaklanmaktadır. Bu bölümlerde 17. ve 18. yüzyıllarda Dicle ve Fırat nehirlerinin ulaşımında kullanılan keleklerden, keleklerin yapımında kullanılan hayvan derilerinden, sallarını inşa eden kelekçilerden, kelekçi loncalarından ve Osmanlı-İran savaşlarında sal yapımcılarının öneminden söz edilmektedir (s. 24, 31-36). Donanmanın anlatıldığı bölümde gemilerden, gemi limanlarından bahsedilmekle birlikte yukarıdan aşağıya doğru silah, gıda ve sair lojistik desteğin taşınması konularına da yer verilmektedir. Ayrıca bu taşıma sisteminin Osmanlı'nın askeri gücünü doğu cephesi garnizonlarına yansıtmadaki rolüne değinilmektedir (s. 22). Çalışmada önemle üzerinde durulan başka bir konu ise İran serhaddine yakın olan kalelerdir. Çünkü Diyarbekir ve Bağdat kaleleri ve bu kalelerde tutulan toplar askeri savaş dönemlerinde büyük avantaj sağlamaktaydı (s. 35-38).

Kitapta vurgulanan diğer bir konu ise Dicle ve Fırat periferisinde kurulan tersanelerin bölge hakimiyeti açısından önemi hakkındadır. Ayrıca Şatt ve Basra'nın yanı sıra Birecik'te kurulan tersaneler ile ilgili önemli noktalara temas edilmektedir. Çalışmada, Birecik tersanesinin tarihin ilk dönemlerinden itibaren Anadolu, Suriye ve Irak üçgeninde sahip olduğu stratejik konum hakkında kayda değer bilgiler sunulmaktadır. Osmanlı, gemi inşasında ham madde olarak kullandığı keresteyi

Birecik'ten sağladığı gibi Maraş ve Malatya'dan da temin etmekteydi (s. 47-55). Bu çerçevede Osmanlı merkezi yönetiminin Dicle ve Fırat tersanelerine kereste, zift ve diğer malzemelerin tedariki için büyük uğraşlar verdiğini söylemek mümkündür. Çalışmada Dicle ve Fırat havzasındaki tersanelerde tarihi süreçte hangi gemilerin (kadirga, kalyon, fırkateyn, şayka) kullanıldığını ve bu gemilerin temel özelliklerinin neler olduğunu görmek mümkündür (s. 50-52).

İkinci kısımda bölgede Osmanlı hâkimiyetinin ilk iki yüz yılına değinilmekte ve çeşitli detaylar sunulmaktadır. İkinci kısımda sulanabilir topraklara, çimenliklere, sulak alanlara, sulak alanların denetimine, ıssız ve boş alanlarda uygulanan vergi muafiyetine ve toprağın tasarrufuna dair ayrıntılı analizler yapılmaktadır (s. 64). “Sultanın Nehirleri: Osmanlı İmparatorluğunda Dicle ve Fırat” adlı çalışmada insanlık tarihi boyunca su kaynaklarının canlıların yaşamları üzerinde ne kadar önemli etkilere sahip olduğu ve toprakla kopmaz bütünlüğü, örneklerle ayrıntılı bir şekilde izah edilmiştir. Bu bağlamda kitapta çokça tartışılan meselelerden biri Dicle ve Fırat havzasındaki tarım ve hayvancılık için hayati öneme sahip olan nehir sularının yeterince kullanılmaması veya kullanılmasında yaşanan zorluklardır (s. 66). Ayrıca çalışmanın farklı bölümlerinde pastoral grupların ikiz nehirler ile olan ilişkisinden sıklıkla bahsedilmektedir.

Yazar, Dicle ve Fırat havzasındaki çiftçilerin bireysel çabalarıyla ekim mevsimlerinde yapay zirveler inşa ettiğinden, su kaldırma araçları kullanarak (insan ve hayvan gücüyle çalışan su dolapları) ve var olan kanallardan istifade ederek ikiz nehirlerin imkânlarından yararlanmaya çalıştığından bahsetmektedir. Bu çerçevede çiftçiler makaraları ve yük hayvanlarını kullanarak su çarklarıyla hurma ağaçlarını ve diğer mahsullerin sulamaktaydılar. 16. yüzyılda Dicle ve Fırat havzasında 150 adet su çarkının olduğu ve merkezi yönetimin buradan vergi aldığı görülmektedir. Dicle ve Fırat havzasındaki alüvyonlardaki milyonlarca hurma ağacının su dolaplarıyla sulandığı, bu nehirlerin portakal ve kayısı gibi meyvelerin yetişmesine ve mikro bir iklimin oluşmasına ortam hazırladığı ifade edilmektedir. Çalışmada dünyanın en büyük hurma bahçelerinin bölgede olmasından ötürü Osmanlı ekonomisine büyük katkılar sağladığından bahsedilmektedir. Bunun iklimsel koşullarından dolayı tahıl bitkisi olan buğday ve arpa ekiminin de yoğun olarak yapıldığı görülmektedir. Osmanlı merkezi yönetimi dönem dönem tarımda kullandığı bu kanalların bakımını yaptırıyordu. Bu çerçevede 16. yüzyılda tarım ve hayvancılıkta kullanılan ve Dicle'deki Dujayl (Küçük Dicle), Fırat'taki Shahi ve Süleymani kanalları olmak üzere toplam üç önemli kanal bulunmaktaydı (s. 67-78).

Yazar, otlakları konu edindiği dördüncü bölümde iki nehir sistemiyle kesişen Irak'ta, çiftçilerin bitmek bilmeyen otlak arayışında suyun etkisinden ve bu ikiz nehirlerin havzalarının hayvanlar için öneminden bahsetmektedir. Nehirler veya

yazın yeşil kalan sınır bölgeleri, kentsel gruplar ile göçebe toplulukların bir araya gelmesinde etkili oluyordu (s. 79). Bu çerçevede Osmanlı-İran sınırındaki Bayezid bölgesinde de benzer durumlar yaşanmaktaydı. Yazar, yaz aylarının kavurucu sıcaklığına bağlı olarak nehir seviyelerinin düşmesinden, bu paralelde nehir havzalarında yeşil otların belirdiğinden ve bu durumun göçebe aşiretlerin hayvan yetiştiriciliği açısından öneminden bahsetmektedir (s. 82-85). Bununla birlikte Dicle ve Fırat havzasında birlikte yaşama zorunluluğu olan yerleşikler ile pastoral (göçebe) kesimler arasında dönem dönem meydana gelen çatışmalardan söz etmektedir. Dicle ve Fırat nehirleri yerleşiklerin tarımsal üretimi için önemli olduğu kadar konar-göçer hayvancılık yapanlar için de büyük bir ehemmiyet teşkil ettiği anlaşılmaktadır (s. 86-87). Çalışmada, Irak bölgesinde yaşamlarını idame ettiren göçebe aşiretlerin Dicle ve Fırat nehirlerindeki değişimleri ve aşiretlerin mevsimsel şartlara göre kendilerini programlamaları ayrıca söz edilmektedir (s. 93).

Yazar, 16. yüzyılın ikinci yarısındaki kayıtlardan hareketle koyunun Osmanlı coğrafyasının Dicle ve Fırat havzasında büyük bir oran teşkil ettiğini belirtmektedir. Bu bağlamda çalışmada Irakta çok büyük koyun sürülerine sahip olanların meraların yetersizliğinden dolayı uzun mesafeler kat ettiklerinden bahsedilmektedir. Yazar, Tapu Tahrir kayıtlarından çokça istifade ederek 16. yüzyılda Dicle ve Fırat havzasındaki koyun, inek, manda benzeri hayvan türlerinin miktarları ve hayvan sahiplerinin devlete ödedikleri vergilere dair ayrıntılı veriler sunmaktadır (s. 89-92, 99). 16. yüzyılda, Osmanlı idaresi alüvyonda yaklaşık 41.000 mandayı vergilendirebilmiştir. 1652’de Irak’ı ziyaret eden Fransız seyyah Jean-Baptiste Tavernier’e göre, bölgenin manda nüfusu 144.000’i buluyordu (s. 103-104). Ayrıca Dicle ve Fırat havzasında bulunan bataklıkların bufaloların doğal yaşamı açısından uygun olduğu ve bataklık sahiplerinin bu hayvanlardan çeşitli ürünler (süt, yağ, peynir vs) aldığı görülmektedir. Bufaloların devlet için elde edilen ürünlerden ziyade onlardan yıllık olarak alınan vergilerle öne çıktığı ifade edilmektedir (s. 105-106).

Yazar, üçüncü kısımda temel olarak 17. yüzyılın sonlarından itibaren meydana gelen siyasi ve doğal felaketlerin Osmanlı İmparatorluğu’nun Dicle ve Fırat havzasındaki ilişkisinin değişimi ve merkezi yönetiminin taşradaki otorite kaybı üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede Bağdat Paşalığı, Dicle ve Fırat havzasının denizcilik ve sulama ile ilgili politikalarında bu dönemde önemli bir güç kazanmıştır. 1687 ve 1702 yılları arasında zamansızca gerçekleşen bölgesel ve mevsimsel değişimler, Fırat’ın hidrolik mimarisinde bazı olumsuzluklar meydana getirmiştir (s. 110). Bu bağlamda yazar, bir nehrin aniden yer değiştirmesinin Irak’ın ekolojisini ve siyasetini derinden etkilediği ve doğudaki Osmanlı İmparatorluğu’nun doğu bölgelerdeki istikrarını tehlikeye atarak geleneksel güç merkezlerini tehdit ettiği üzerinde durmaktadır. Ayrıca 18. yüzyılda bölgede meydana gelen şiddetli kuraklığın

merkez ve taşra arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğini ve nehir havzasının sosyo-ekonomik hayata yansımalarını da tartışmaktadır (s. 111-112).

1688 yılında Bağdat'ı saran kuraklık, Musul ve Kürt bölgelerinden açlık çeken ailelerin şehre akın etmesine neden olmuş, hastalıklar mültecilere bulaşmış ve önemli devlet adamlarının tüm çabalarına rağmen giderek kalabalıklaşan eyalette barınma sorunu meydana gelmiştir. Siyasal istikrarsızlık, kuraklık ve panik, yerini anarşiye bırakmıştır. Faisal'ın belirttiği üzere kıtlık, nehirlerin debilerinin yükselmesi ve temel gıda maddelerindeki fiyat artışları ciddi bir enflasyona neden olmuştur. Dicle ve Fırat havzasında meydana gelen kuraklık nehir taşımacılığını da sekteye uğratmıştır (s. 113-114). Yazar bu dönemde meydana gelen kıtlık olaylarına dair önemli kaynaklar göstererek doğal felaketlerin toplumsal hayat üzerindeki etkisini etraflı bir şekilde izah etmiştir. Bu çerçevede daha önceki yüzyıllarda Osmanlı coğrafyasında meydana gelen kıtlığın toplumsal hayat üzerindeki etkisi büyük olmuştur.

Faisal'ın üzerinde durduğu konulardan bir diğeri insanlık tarihi boyunca milyonlarca insanın hayatını kaybettiği vebanın Dicle ve Fırat havzasında meydana getirdiği yıkımdır. Yazar, 17. yüzyılın sonlarında Bağdat'ta vebadan ölenlerin sayısının yüz binleri bulduğunu ifade etmektedir. Fırat'ın yatağından sapması, bu dönemde veba salgınının baş göstermesi ve kırsal kesimin ayaklanması Bağdat'ı mali bir çöküşe sürüklemiştir. Bununla birlikte yazar, 17. yüzyılın sonlarında Irak'ta meydana gelen bir dizi isyanın Osmanlı'nın Dicle ve Fırat havzasındaki kontrolünü zorlaştırdığını da belirtmektedir. Ayrıca Fırat Nehri'nde yeni bir kanalın açılması havzada bazı gelişmeleri beraberinde getirdiğinden söz etmektedir. Yeni kanal tarım ve ticaret sektörüne zarar verdiği gibi çiftçilere de büyük zararlar vermiştir. Bundan dolayı tüccar gemilerinin ve kervanlarının hareketleri nehir boyunca kesintiye uğramıştır. Osmanlı Devleti, Fırat'ı tekrar inşa etmek için girişimlerde bulunmuş, ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlandığı gibi bu durum daha sonraki dönemlerde Osmanlı için ciddi bir vergi kaybına neden olmuştur (s. 117-123).

Üçüncü kısımda, 18. yüzyılda Bağdat Paşalığının askeri ve idari açılardan merkeze karşı güç kazanması meselesi fazlaca üzerinde durulan konular arasındadır. Bağdat Paşalığı, 18. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda taşra hanedanlarının yükselişinin bir örneğiydi. Yazar bu bölümde önemli bir noktaya temas ederek Dicle ve Fırat havzasındaki Irak'ta bölgesel yönetim rejimlerinin artan güçleri üzerinde durmaktadır (s. 128). Paşalık süreç içerisinde kendi özel ordusunu toplamış ve tahıl, silah ve nehir gemilerini güvence altına alarak kendi ağlarını geliştirmiştir. Faisal'ın dile getirdiği gibi 18. yüzyılın sonunda, taşra özerkliğine yönelik bu eğilim, Dicle ve Fırat nehirlerinin kontrolünde Osmanlı yönetimini yerelleştirmiş

ve ikiz nehirlerin komuta merkezini İstanbul'dan başta Bağdat olmak üzere taşraya kaydırmıştır (s. 127). Bu dönemde Bağdat Paşalığı, Dicle ve Fırat havzasını kontrol etmiş ve Bağdat valileri Irak'a malzeme tedariki sağlayacak seviyeye gelmiştir. Yazar, 18. yüzyıldan sonra Bağdat Paşalığının Dicle ve Fırat su yollarını kontrol ettiğinden, nehirlerin gemiciliğe ve sulamaya müsait olmasından ötürü Bağdat'ın İstanbul'a alternatif bir merkez olarak ortaya çıkmasından bahsetmektedir.

Faisal, 18. yüzyılın sonlarına doğru Bağdat Paşalığının Güneydoğu Anadolu'da, Mardin ile Basra Körfezi arasındaki bölgede, hakimiyet kurabilmek için yeterince güç topladığını dile getirmektedir. Bağdat Paşalığının komşu eyaletlerdeki bu yerel beyler/ağalar aracılığıyla daha önce İstanbul'un deruhte ettiği rolü üstlendiğini, Irak'ın bitmez tükenmez bilmeyen doğal kaynak ihtiyacını nehir ve karayolu aracılığıyla sağlamaya çalıştığını belirtmektedir. 18. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'da (Canikzadeler, Çapanoğulları) olduğu gibi güneyde de (Şam'da Azmiler, Musul'da Celiler) bazı ailelerin nüfuzları gittikçe artmaya başladı (s. 128). Birçok aşiretin Osmanlı memurlarının baskılarından kurtulmak için buldukları bölgeleri terk ettikleri belirtilmektedir. Ancak bazıları kolayca teslim olmayarak yerlerinde kalmış ve kaostan yararlanarak siyasi çıkarlarını savunmak için daha donanımlı yeni ve güçlü konfederasyonlar teşkil etmiştir. 18. yüzyılın başlarında bu yerel aşiret konfederasyonların en önemlileri, Irak'ta Müntafiq, Kuzey Arabistan'dan gelerek Felluce ile Kerbala arasında kalıcı bir yer edinen Şammarlar ve Hasaka ve Lamlum bataklıklarında güç inşa eden Haza'ilerdir (s. 129-130).

Çalışmada, Bağdat valiliğine atanan Hasan Paşa'nın süreç içerisinde burada nasıl güç ve nüfuz elde ettiği derinlemesine irdelenmiştir. Osmanlı Devleti, 1638-1704 yılları arasında toplam otuz sekiz vali ataması yapmış, ancak Irak'ta tam bir istikrar sağlayamamıştır. 1704 tarihinde Bağdat valiliğine atanan Hasan Paşa yirmi yıllık süre boyunca (1704-1724) Bağdat valiliğini elinde tutmuş ve eyaletteki malikânelerini Bağdat'a kadar genişletmiştir. Hasan Paşa Bağdat valiliği dönemi boyunca bölgede istikrar sağlayarak otoritesini sağlamlaştırmıştır. Hasan Paşa'dan sonra hanedanı yönetimi devralarak Şatt Emirliğini kontrollerine almış, Dicle ve Fırat havzasının stratejik bölgelerini ele geçirmiştir. Hasan Paşa'nın 1724'te ölümü üzerine Bağdat valiliği oğlu Ahmed Paşa'ya, ardından da Gürcü köle askerlere geçmiştir. 1730'lardan itibaren İstanbul birkaç kez kendi adaylarını valiliğe getirerek bu hanedan gidişatını kesintiye uğratmaya çalışmış, ancak başarılı olamamıştır (s. 132-135).

Bağdat Paşalığı, Dicle'nin doğusundaki Kürt bölgesinin Şehrizor valiliğine bağlı sancaklara Memluk ve Kürt beylerini atamıştır. Paşalık, Mardin ve Nusaybin sancaklarına kadar etki alanını genişletmiş, bölgedeki baskın aşiret grubu olan

Milli Kürtlerini kendine tabi kılmıştır. Bunun yanı sıra Paşalık, Basra Körfezi ile Doğu Akdeniz arasındaki ticaret yolları üzerinde de denetim sağlamıştır (s. 136-138). Bağdat Paşalığı aynı zamanda Basra'da önemli bir deniz filosu inşa etmiş ve dönem dönem İran ile siyasi ve ticari rekabete girişmiştir. Yazar, Paşalığın uzun süre etkileşimde bulunduğu en önemli deniz gücünün İngiliz Doğu Hindistan Şirketi olduğunu belirtmektedir (s. 139). Çalışmada 18. yüzyılın sonlarında yaşanan siyasi ve mali krizlerin, Osmanlı'nın güneydeki denizcilik faaliyetlerini sekteye uğrattığı vurgulanmaktadır. Kanıt olarak da merkezi yönetimin Birecik tersanesini terk etmesi, Paşalığın Irak sularında hâkim güç olması örnekleri verilmektedir. Bu çerçevede Dicle ve Fırat havzasında Paşalığın etkisinin artmasına karşılık, merkezi hükümetin etkisinin azaldığından söz edilmektedir. Birbirine bağlı iki süreç, İstanbul'un 1780'de Birecik tersanesini tamamen terk etmesi ve Bağdat, Basra ve Şehrizer valiliklerini birleştirerek Bağdat Paşalığı Büyük Süleyman Paşa'ya vermesiyle doruğa ulaşmıştır (s. 143).

Faisal Husain kaleme aldığı bu çalışmayla, Osmanlı sosyo-ekonomik ve çevre tarihi açısından oldukça nitelikli bir eser ortaya koymuştur. Yazar, Dicle ve Fırat nehirleri özelinde insanoğlunun su ile sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkisini irdelemiş, arşiv kayıtlarını ve o dönemin seyyahlarının gözlemlerini esas alarak sade ve anlaşılır bir dille Dicle ve Fırat nehirlerinin önemini analiz etmiştir. Ayrıca çalışmada Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren Osmanlı'nın Mezopotamya'yı kontrolüne alarak nehirler üzerindeki idaresinin anlatılması ve 18. yüzyılın başlarından itibaren Dicle ve Fırat havzasında Osmanlı'nın zayıflamasının temel nedenlerine cevap aranması, ikiz nehirler üzerine yapılan çalışmanın akademik niteliğini ortaya koymaktadır.

